

Csicsay Alajos
nyugalmazott iskolaigazgató, közíró,
a Katedra Társaság volt elnöke, Párkányban él

A szlovákiai magyar iskolák és tanítóiknak sorsa a 20. században

Emlékezetünk úgy tartja számon, hogy a csehszlovákiai magyar iskolák 1950. szeptember 1-jén nyitották meg újra a kapuikat. Ám azt, hogy első ízben mikor, hiába keresnénk pontos dátumot, mert ilyen nem létezik. Hogy megközelítőleg valós képet tudjunk kapni „indulásuk” körülményeiről, azt Ballo Gyula, az akkori szlovák iskolaügyi főtanácsos, országos tanfelügyelő rajzolta meg, aki az általam sokat emlegetett, 1934-ben megjelent Csehszlovákiai Magyar Tanítók Almanachjában részletes adatokat közöl. Idézetek az írásából:

Szlovenszko területén 1918. szept. 1-jén 3298 magyar tannyelvű iskola volt. A magyar iskolák ezen száma nem szolgálhat az összehasonlítás alapjául, mert tudvalevő dolog, hogy ezen iskolák zöme szlovák, német és orosz községekben volt szervezve. Ez okból az összehasonlítás alapjául az 1921/22. tanévi adatokat vesszük, mégpedig a statisztikai hivatal most megjelent közleményei alapján.

A magyar tannyelvű iskolák Szlovenszkon:

	Tanév	Iskolák száma	Osztályok	Tanulók száma	Egy osztályra eső tanulók átlagszáma
Elemi iskolák	1921/22	727	1335	101.268	60
	1930/31	709	1478	84.214	56.5
	1933/34	745	1766	92.907	52.6
Polgári iskolák	1922/22	18	84	3.790	45.1
	1930/31	13	48	1.684	35.1
	1933/34	19	93	4.399	46.2
Siketnémák intézete	1921/22	1	3	38	12.6
	1930/31	1	8	79	9.8
	1933/34	1	9	105	11.6

E számok bizonyítják, hogy a tanügyi kormányzat a magyar iskolákkal szemben teljes mértékben teljesítette kötelességét, mert a tanulók átlaga mind az elemi, mind a polgári iskolákban, valamint a siketnéma intézetben jóval alul maradt az egy osztályra eső tanulók maximális számánál (60,14). E kimutatásból kitűnik, hogy az utolsó 12

tanévben a magyar iskolák száma 18-cal, az osztályok száma pedig 431-gyel gyarapodott. A nagy haladás e tekintetben le nem tagadható. Igaz ugyan, hogy a fejlődés tetőpontját még nem értük el; különösen nagy a hiány új iskolaépületekben és tantermekben, ami az uralkodó gazdasági válságra vihető vissza.

Biztos vagyok benne, hogy a magyar tanítóóság le fogja tudni küzdeni a mai helyzet nehézségeit, s a szlovenszkoói iskolaügyet – a mainál magasabb színvonalra igyekszik emelni, s a legközelebbi alkalommal még vastosabb kötetben számol majd be tanítói és nevelői munkásságának eredményeiről.

A számadatokból nem tűnik ki, hogy a főtanfelügyelő (hivatalos nevén Július Ballo) a 3298 magyar tannyelvű iskolák közé csak az elemi és a polgári iskolákat és a „siketnémák” intézetét sorolta-e be, vagy az akkori középiskolákat, például a tanonciskolákat, gimnáziumokat és a szakközépiskolákat is. (Akkoriban ezeket másként nevezték.) Ballo orosz községekről szól, holott azok ruszinok voltak, és ami figyelemfelkeltő megjegyzés, hogy anyagi gondok miatt az „uralkodó gazdasági válság”-ra hivatkozik, ami épp most „uralkodott” el rajtunk újfent. E kettőnek a hatását összevetni meddő törekvés lenne, mert merőben eltérő gazdasági

körülmények között élt Dél-Szlovákia lakossága az 1930-as években, mint az 1990–2015 között eltelt negyed évszázad alatt, pláne ezen időszaknak a második felében. A két elhúzó világválságnak is eltérőek (voltak) a következményei, bár a mostani még korántsem ért véget. Arról nem is szólva, hogy milyen nemzetpolitikai elvek érvényesültek az I. Csehszlovák Köztársaságban, és milyenek a mai Szlovákiában.

Felmerül a kérdés, ha „Szlovenszko” területén 1918/19-ben megkezdődött az iskolák „magyartalanítása” (valójában így nevezték az átszervezést), Ballo Gyula adatai miatt csak 1921/22. tanévből valók? Azért, mert szerinte „... a követendő oktatásügyi jogszabályokat Szlovákiában az 1922. július 13-án jóváhagyott és még az év augusztus 21-től érvénybe lépett (...) 226/1922 számú törvény alkalmazása honosított meg.” (Lásd: Cs. A.: *Iskolatörténet*, Liliium Aurum, 2002) E jogszabályt nevezték később Kis Iskolatörvénynek.

Ballo Gyula a fent idézett cikkében erről a következőket írja:

Az iskola belételeben is nagy változások történtek. Az 1922. évi 226. számú törvény kimondotta a nyolcéves tankötelezettséget, melyet Szlovenszkon az 1927/28. iskolaévtől hajtottak végre. 1930-ban jelent meg az elemi iskolák ideiglenes tanterve, melynek érvénye az 1933/34. tanév végével megszűnik, s helyébe az 1933-ban kiadott s a modern pedagógia elvein alapuló új, végleges tanterv lép életbe, melynek magyar fordítása rövid időn belül kerül ki a sajtó alól.

Az Iskola- és Nemzetművelődés-ügyi Minisztérium 1930-ban életbe léptette a szülői szövetségeket, melyek közelebb hozzák az iskolát a szülői házhoz, előmozdítják a gyermek házi és iskolai nevelését és oktatását és a nevelés két fontos tényezőjének – a szülőknek és tanítóknak – együttműködését.

Tehát (Cseh)Szlovákiában a Monarchiától örökölt hatéves tankötelezettséget nyolcra emelték fel, míg Magyarországon a 2. világháború végéig megmaradt a még II. József idejéből való, felső elemi iskola, vagyis az eredeti hatosztályos népiskola. A mai Szlovákia déli területein, amelyeket az első bécsi döntés alapján Magyarországhoz csatoltak, viszont megmaradtak a nyolcosztályos elemi iskolák, amelyekből továbbra is leágaztatták a polgári- és a tanonciskolákat, valamint a gimnáziumokat.

1921-től érdekesen alakult az oktatásügy irányítása is. A háromlépcsős politikai közigazgatástól eltérően olyan tankerületeket hoztak létre, amelyek közvetlenül az Iskola- és Nemzetművelődés-ügyi Minisztérium fennhatósága alá tartoztak. A szlovákiai magyar iskolákat 22 tankerületbe sorolták be, s ezek irányítását szlovák, esetenként cseh nemzetiségű tanfelügyelőkre bízták. 1938 novemberétől ez a rendszer megszűnt, s a magyar kormányzat létrehozta a Felvidéki Ügyek Tárcánélküli Minisztériumát, amelynek hatáskörébe sorolták a „visszacsatolt” területeken működő iskolákat. 1939. szeptember 1-jével új tankerületeket hívtak létre. A volt Dél-Szlovákia területének iskoláit a komáromi és a kassai tankerületekbe sorolták, a kárpátaljaiakat pedig a szatmárnémetiébe. Az akkori (1921–1945 közötti) tanítók számát könnyű felbecsülni, mert ahány osztály létezett egy-egy tankerületben, annyi volt a tanító is. Az általános iskolákban elsőtől a nyolcadik osztályig egy tanító tanított minden tantárgyat. Ritkaságszámba ment, ha minden évfolyamnak külön osztálya volt, mert ha egy település lakossága több felekezethez tartozott, mindegyiknek volt saját iskolája, sőt működhetett benne községi vagy/és állami fenntartású iskola is, természetesen összevont osztályokkal. A tanításban a tárgyi ismeretek alapjainak elsajátíttatása mellett nagyobb hangsúlyt kapott az erkölcsi (vallási) nevelés. A tanítók tantárgyak szerinti szakképzése jóval a 2. világháború után kezdődött meg Csehszlovákiában. Tanárképzés a két világháború között csak cseh egyetemeken és Pozsonyban a Komenský Egyetemen folyt, cseh, illetve szlovák nyelven. A magyar pedagógusok főiskolai képzése már 1951 szeptemberében megindult, amikor a pozsonyi Pedagógiai Főiskolán Magyar Tanszéket nyitottak, viszont az „iskolafokozatok egységesítésére” vonatkozó törvényt 1953. április 24-én fogadták el. Ennek alapján az addigi öt osztályos „nemzeti” (národná škola), valójában elemi iskolát a volt polgárral összevonták, majd hozzácsapták az egykori gimnáziumokat is. Így jött létre az érettségivel végződő, ún. általános műveltséget nyújtó tizenegy éves középiskola.

1958 szeptemberében a pozsonyi kétéves felsőfokú tanítóképzést Pedagógiai Fakultás néven Nyitrára helyezték, s a képzést is négy évre emelték fel, 1960-ban pedig Pozsonyban, és 1961-ben Rozsnyón is megszüntették a

tévesen pedagógiai gimnáziumnak nevezett szakközépiskolákat. A rengeteg iskolareformot felsorolni egy rövid ismertetőben képtelenség lenne, és most nem is ez a célunk. A figyelmet inkább a tanítók mindenkorai kiszolgáltatottságára, életpályájuk bizonytalan voltára szeretnénk felhívni.

Könnyű számadatokat feltüntetni, mettől-meddig hány pedagógus működött az egyes iskolatípusokban, hiszen azokat többé-kevésbé pontosan számon tartják a krónikák és a még fellelhető archívumok, de ezeknél sokkal fontosabb kellene legyen a számok mögötti emberek sorsa.

Popély Gyula történész adatai szerint a Csehszlovák Köztársaságnak 1921 februárjában 774 690 lakosa vallotta magát magyar nemzetiségűnek, közülük 634 827 Szlovákiában, a többi Kárpátalján és Csehországban. A magyarság százalékaránya ekkor Szlovákiában 21,48 volt. A szóban forgó Almanach szerint a magyar iskolákban tanuló gyerekek aránya (18,91%) lehetne tehát a kiindulópont. A statisztikai adatokat azonban mindig fenntartásokkal tanácsos kezelni, mert csak hozzávetőlegesen adnak pontos támpontokat. Az Almanach szerint 1933 végén a Dél-Szlovákiában és Kárpátalján élő magyarok 908 iskolájának 2289 tanítója lehetett. Miért fontos ezt tudni? Azért, mert kezdetben az itteni értelmiségnek ők alkották szinte az egészét. A többi (kivéve a papságot), ha nem ment át önként Magyarországra, itt csak úgy tudott boldogulni, ha rövid idő leforgása alatt elsajátította az államnyelvet. (Mellesleg az említett szlovák tanfelügyelők szinte kivétel nélkül tudtak magyarul, sőt az újonnan kinevezett, többségében cseh állami hivatalnokok is.)

Ballo Gyula szerint 1918-ban kettő híján 3300 magyar tannyelvű iskola volt Szlovákiában. Ha mindegyikben átlag két-három tanító tanított, számuk (nem pontos számítás szerint) mintegy 6500 és 10000 között mozoghatott. Az 1920-as évek elején mégis tanítóhiánnyal küzdöttek az engedélyezett magyar iskolák. Ez részben azért fordulhatott elő, mert sokan áttelepültek Magyarországra, de amiről szó nem esik sehol, még a történészek sem figyeltek fel rá kellően, a szó szoros értelmében vett Felvidéken a tanítók többsége, miként az ottani értelmiség is, jól beszélt a szlovák nyelvet, és mert nem akart onnan elköltözni, nemzetiséget cserélt, miből kifolyólag a családját is elszlovákosította. Ekkor valóban történt egyfajta „reszlovakizáció”,

hiszen az előző évtizedekben erős elmagyarosítás zajlott, de számtalan magyar család, még nevet is változtatva, önként vált szlovákká. Az ilyen belső migráció a történelem folyamán sokszor lejátszódott, és folytatódni is fog, a kérdés csupán az, hogy mekkora szerepet játszik benne a politikai erőszak.

Nézzük meg, miként alakult a tanítók helyzete az újonnan megalakult Csehszlovákia magyarok által lakott településein! Szerényi Ferdinánd, az Almanach szerkesztője írja:

Az első nehézség az állampolgárság kérdése volt. Az állampolgárságot megszabó törvények nagyon sok magyar tanítónak állampolgárságát tették kétségesé. Illetőségi bizonyítványuk birtokában, nyugodtan dolgozó tanítókra sokszor villámcsapásként hatott állampolgárságuk elismerésének a megtagadása, ami, ha nem is vonta maga után az elbocsátást, de az illetmények megkurtítását jelentette, illetve a felekezeti tanítók esetében az államsegély beszüntetését. Máról holnapra anyagi nyomorba jutott, a bizonytalanság gyötrő tudatával dolgozó tanító csak ereje teljes megfeszítésével tudta leküzdeni kétségbeesését és végezni iskolai kötelességeit. (...) A másik nehézség az államnyelv nem kielégítő tudása. Sokszor hangzik fel a panasz és követelés, hogy magyar iskolák élére magyar tanítóval, magyar tankerületek tanfelügyelői

is magyarok legyenek. A legnagyobb nehézség abban rejlik, hogy kevesen akadtak a magyar tanítók soraiban, akik az államnyelvet olyan mértékben tudják, hogy hivataloskodni is tudnának ezen a nyelven. Hiába tette le minden magyar tanító az 1921. évtől kezdve előbb vagy később a nostrifikációs vizsgát a szlovák nyelvből vagy a ruszin nyelvből, nincs meg sem a beszélő, sem az írói készsége a használatához. A képesítő vizsgára jelentkező jelöltek szlovák nyelvi készültsége miatt van a legtöbb panasz. Minek a rovására írjuk ezt a jelenséget? Magyar faluban, magyar környezetben nincs meg a magyar tanítónak az alkalma arra, hogy a szlovák vagy a ruszin nyelvet gyakorolja. A nyári szünetekben sem mehet szlovák vidékre, mert kántori kötelességei a nyáron át is falujához kötik. A szlovák nyelv elemeinek a tanítására mindenesetre elegendő az ismeretük.

Megjegyzésre érdemes, hogy az államnyelv tanítása voltaképpen nem kötelező a magyar népiskolában, heti legfeljebb 3 órában kötelezővé tehető a tanítása, ha a szülők többsége kívánja.

Az 1938-ban megtörtént határmódosítás után a szerencsétlen tanítók újabb megalázó tortúrának lettek kitéve: A tanítókat arra kötelezték, hogy származási és megbízhatósági bizonyítványokat szerezzenek be, amelyekkel az

illetékes Vármegyei Királyi Tanfelügyelői Hivatal Igazoló Bizottsága előtt kellett megjelenüek. Akire rábizonyosodott, hogy „hű kiszolgálója” volt a Csehszlovák Köztársaságnak, például az agrárpártban tevékenykedett, netán zsidó volt vagy kommunista, nem alkalmazták tovább. Akiket pedig továbbra is hagytak tanítani, hivatali esküt kellett tenniük, és a megyei tanfelügyelőségek „átképezték” őket. (Cs. A.: Iskolatörténet) (Aztán ahány rendszerváltás követte egymást napjainkig, megannyi megszegényítő politikai-ideológiai felelősségre vonás, majd „át-”, illetve „továbbképzés” is.)

Egyes települések vezetői odáig mentek harminckilencben, hogy kidoboltatták, aki valamilyen kifogásolható dolgot tud a tanító(k) politikai viselkedéséről, jelentse a hatóságoknak. A másik megjegyzésre érdemes tény, hogy 1938 előtt Szlovákia területén 19 magyar tanítási nyelvű izraelita (zsidó) iskola is működött 35 tanítóval. A magyar törvények értelmében ezeket megszüntették, a tanítók pedig állás nélkül maradtak. Ha csak ez lett volna az őket ért akkori legnagyobb csapás!

A háború alatt a férfi tanerőket behívták katonának, közülük sokan elesetek vagy hadi fogságba kerültek. Vajon hol lehetnek a sírjaik?

Az 1945. április 5-én kihirdetett Kassai Kormányprogram következtében,

miként a németek, a csehszlovákiai magyarok is háborús bűnössé nyilvánították, minek következtében megfosztották őket nemcsak állásuktól, nyugdíjuktól, hanem az állampolgárságuktól is. 1945-1948 a jogfosztottság éveiként vonultak be a történelemben, persze esetünkben csak a szlovákiai magyarokéba. A megmaradt tanítók egy része önként áttelepül(t)hetett Magyarországra. Voltak, akik az ominózus lakosságcsere keretében, de olyanok is akadtak, akik később családotól szöktek át a zöld határon, még inkább az Ipolyon, de a Dunán is. Odaát sem lett rózsás a helyzetük. 1946. július 21-én létrehozták Pozsonyban a Központi Reszlovakizációs Bizottságot, és minden településen a helyi bizottságokat. Ami szomorú, az utóbbiak tagjai többségükben a magyarok közül kerültek ki. A nyilatkozatot, miszerint kéri maga és a családja nemzetiségének megváltoztatását (szabad fordításban, szlovákra való visszaállítását), 135 317 családfő írta alá, ami 362 679 személyt érintett. A tanítók közül 683-an tették meg ugyanezt, ám míg az egyszerű emberek között nem válogattak, a tanítók esetében csak 217-nek teljesítették a kérelmét (őket Szlovákia hegyei közé, szlovák falvakba helyezték tanítani), a többi, ha kellett, mehetett napszámosnak, de állami cégeknél erre sem voltak jók. Az egy másik kérdés, hogy a magát szlováknak valló magyarok többsége egy kukkot sem tudott szlovákul, de ha valamelyiküknek városban akadt elintézni valója, még az utcán is (ez volt a legkevesebb) lehurrogták, ha meg mert szólalni anyanyelvén.

Az iskolaköteles gyerekeknek 1945. szeptember 1-jétől szlovák tanítási nyelvű iskolába kellett járniuk, már ahol megnyíltak ilyenek. Voltak tájegységek, ahol csak két évvel később, így, e sorok írójának szűkebb pátriájában, a Csilizközben is. Sok hír járt arról, hogy a szlovák tanítók embertelenül bántak a magyar gyerekekkel, ami szintén nem általánosítható, mert köztük is voltak lelkiismeretesek, akikről érdemes lenne megemlékezni.

A köztudatban úgy él, hogy 1950 szeptemberében nyíltak meg a magyar iskolák, de ez sem egészen pontos, mert egyes szlovák iskolák mellett – jó lenne tudni, valójában hol – már az 1949/50-es tanévben kísérletképpen magyar osztályok indításával is megpróbálkoztak. Ám a kísérlet kiválóan sikerült, mert tanév közben mintegy ötezer gyereket írtattak át szüleik ezekbe

az osztályokba, s ez a szám végül több mint harmincezerre duzzadt. No persze nemcsak úgy magától, hiszen 1949. március 5-én Pozsonyban megalakult a Csemadok. Megkezdődött – persze, nem spontán, felszabadult lelkesedéssel, ahogyan utólag sokan gondolják, hanem konkrét személy(ek) hatóságoknál kilincselő megfontolt szervező munkája által – a szerkezeti felépítése, s egyúttal a bátrabb magyarok, leginkább a Csemadok-tagok, a leendő iskolák számára intenzív tanuló-toborzásba kezdtek. Csakhogy a képezett tanítók száma mindössze 110 volt. A reszlovakizáltak nem lehettek iskolaalapítók, azért mert ők itthon sem voltak, és azok sem lehettek, akik szlovák iskolákban vállaltak állást. Természetes, hogy itt is akadhettek kivételek. Hogyan sikerült mégis a hiányt pótolni? Mi másként, mint úgynevezett gyorstalpalással. Először hathetes tanfolyamokat szerveztek, Hartmann József és Ozorai Ferenc, dunaszerdahelyi tanárok vezetésével Pozsonyban, majd egyéves képzés indult meg, aminek elvégzésével a jelöltek szakértségi bizonyítványt nyertek. Végül, régi mintára, négyéves tanítóképzők nyíltak, 1950 szeptemberében Pozsonyban, 1953-ban Rozsnyón, és kihelyezett esti tagozatos osztályokat is nyitottak egyes gimnáziumokban, mint például Párkányban is. A tanítóképzőnek levelező tagozata is volt. Erre leginkább azok a tanítók jártak, akik hathetes tanfolyammal kezdték meg pályájukat. Így sikerült mintegy tíz esztendő alatt pótolni előbb az alsó tagozatban, majd a felsőben és a középiskolákban is a pedagógushiányt.

Annyi még tán idetartozik, hogy az I. Csehszlovák Köztársaság idején miniszteri rendelet írta elő, hogy a néptanítók, a nevelői-oktatói munkájuk mellett, az államtól vagy az egyházközségtől kapott bérezésük fejében (tehát nem külön jutalomért) kötelesek működési helyükön mind az ifjúság, mind a felnőtt lakosság körében szociális és iskolán kívüli kulturális munkát végezni, amit az igazgatóknak volt kötelességük számon tartani, a tanfelügyelők pedig a nyilvántartást ellenőrizték. Az újra megnyílt iskolák pedagógusai számára ezt már nem írták elő, de a szokásjog alapján a települések vezetői és a lakosság elvárta tőlük egészen az 1989/90-es rendszerváltozásig. Viszont vannak még települések, ahol – legyünk őszinték – az iskoláik megmaradásának érdekében e munkát a tanítók mindmáig nem hagyták abba.

A Dunaszerdahelytől kőhajításnyira fekvő Nagyabony község kisiskolájáról először 1781-ben, a Batthyányi vizitációként ismert tanfelügyelői jelentésben esik először említés. Római katolikus felekezeti iskolaként alapították. A két évszázadnál régebben fennálló iskolánkat máig meg tudtuk őrizni: mi tagadás, nagy erőfeszítések árán, mert sajnálatos módon, bizony minket is elért a kisiskoláinkat szorongató idők kísértete.

Vezérlő elvünk szerint: faluközösségünknek és szélesebb közösségünknek addig biztató a jövője, amíg a nemzetünket és az anyanyelvünket őrző hit és tudás forrása, a „templom és az iskola” megmarad, amíg azok falai közé a felnövekvő nemzedékek folyamatosan járnak tudnak, akarnak, s lesznek, akik ezt akarják.

Mindennapjaink valósága láttán egyre fontosabbnak bizonyul, hogy a templom és az iskola elengedhetetlen szerepe mellett mily nagy a család szerepe is. A családé, melynek változó intézményében sajnálatos módon ereszt gyökeret a szemlélet, mely szerint a gyermek kedvezőbb érvényesülése nem az anyanyelvi, hanem az állanyelvi iskolán át vezet a szebb jövőbe. Nemkülönben áldatlan az egyre kevesebb gyermeket vállaló léteszme. Küzdeni ellene nehéz, keserves feladat, de feladhatatlan, noha a várakozáshoz képest kevésbé gyümölcsöző. Tudjuk, a családok egyre kevesebb gyermeket vállalnak. Teszik ezt akár az önzés, akár a szociális sanyarúság okán, igazi felmentés egyikre sincs.